

**H**ÁSZ-FEHÉR KATALIN irodalomtörténéssel beszélgettünk a hamarosan megjelenő Arany János-széljegyzetekről, a magyar szakos képzésről, gróf Gyulay Lajosról és a halott szerzők magánéletének határaitól.



## „Vannak-e a holtaknak személyiségjogai?”

### Egyetem, irodalom és történet

*Több mint másfél évtizede tanítasz a Szegedi Tudományegyetemen, ahol a 18–19. századi magyar irodalommal ismerteted meg a hallgatókat. Belőlük később tanár, kutató, szerkesztő, író, költő és egyéb humán értelmiségi lesz. Hogyan változott a hallgatók felkészültsége, motivációja az elmúlt tíz évben?*

Szegeden a magyar szakon, az irodalom terén is évtizedekre visszamenően közismerten minőségi oktatás zajlott. 2006-ban azonban országosan bevezették a kétszintű képzést. Különválasztották a tanári szakot, a bölcsész magyarosok számára pedig a hároméves alapszakot (BA-t), majd 2008-ban a kétéves mesterszakot (MA) hozták létre. Az alapszakos hallgatók a 3. év után diplomát szereznek, és a mesterképzést vagy nálunk folytatják, vagy másutt, vagy sehol, hiszen a mesterszakok létszáma korlátozott. Ilyen körülmények között már önmagában is nehéz biztosítani az egyetemi képzés folytonosságát, tovább bonyolította azonban a helyzetet a másodszakok, szakirányok és speciális képzések átláthatatlan rendszere. Elég csak a bölcsészkarok szakirány-kínálatára tekinteni, látható, hogy magyar szakon például húsznál több képzési forma található a BA-n, a mesterfokon pedig, az átlagban összesen 15–20 hallgató 10 szakirányra oszlik szét. A szakirányok és specializációk felszaporodása azt eredményezte, hogy míg régebben egyetlen általános magyar szakos diploma a legkülönbözőbb foglalkozások számára megfelelő volt, ma már szinte minden munkaterületre (irodalmi



szerkesztő, ügyvitel, segédkönyvtáros, vizuális kultúratudós, filmteoretikus, nyomtatott újság írója, digitális újság írója stb.) külön, csaknem egyénileg képezzük a hallgatót. Ezt a rendszert nem az egyetemek alakították ki, a beindítás előtt részletekig kidolgozva érkezett az akkori minisztériumoktól a tervezet.

Mindennek ellenére azt kell mondanom, soha ilyen jó helyzetben nem volt az irodalomoktatás, mint éppen az utóbbi években. Akik most magyar szakra jönnek, azok szenvedélyesen szeretik az irodalmat. Nem ártott nekik az sem, hogy a középfokú oktatás során a bulvármédia szövegein kellett értelmezni tanulniuk. Érett, tanulni tudó és akaró fiatalokkal találkoztam az elmúlt években, az irodalom és a nyelv szinte minden területe iránt érdeklődnek, klasszikusokat és moderneket, hazaiakat és külföldieket egyaránt olvasnak, sokan közülük publikálnak is. Mesterfokon, ahol kevesebb a hallgató, szembetűnőbb ez a jelenség, de az alapképzésben is azt látom: érezhetően növekedett az érdeklődés az írott irodalom, ezen belül kifejezetten a szépirodalom iránt. A digitális korszakról szóló jóslatoknak tehát éppen az ellenkezője történik, és remélem, tendenciáról van szó, nem csupán néhány kiváló évfolyamról. Mindenesetre aki magyar szakra akar jönni, az most különösen jó társaságba kerül, a diplomázottak pedig minden segítséget megérdemelnek és tőlünk telhetően meg is kapnak.

*Az irodalomtörténet és az irodalomtörténészek megítélését ma nagyban befolyásolja Nyáry Krisztián tevékenysége és az Így szerettek ők két kötetében megjelenő szemlélet. Sokaknak ő jelenti az Irodalomtörténészt. Milyen a viszonyod ehhez a jelenséghez?*

Az irodalomtörténetnek többféle területe van, de valamennyi közül a legkevésbé látványos, és a világ egyik leglassúbb, legtöbb önfegyelmet, türelmet igénylő tevékenysége az alapkutatásokat végző filológia. Évekig, sőt évtizedekig tarthat egy-egy esemény, szöveg vagy szövegcsoport rekonstruálása, és még akkor sem bizonyos, hogy lezárhatóvá válik egy kérdés. Majd kétszáz éve nem jut dűlőre például a szakma a Bánk bán keletkezésének ügyében, nem tudjuk, hová tűnt Kármán József Pest és Losonc között félúton, hol lehet az a Kölcsey-levélcsonló, melyet Szemere Pál felejtett egy pesti fiákerben és talán azóta is ott kereng az utcákon, de sok más rejtély is van az irodalomban, elég csak Petőfi halálának a körülményeire gondolnunk, vagy arra a talányra, mikor és ho-

gyan keletkezett A walesi bárdok. Az irodalomtörténészek nem azért nem adnak választ bizonyos kérdésekre, mert nem akarnak, vagy nem érdekli őket az eset, vagy ne tudnák saját fantáziájukból kitölteni a hézagokat, hanem mert a feltárható adatok alapján nem adható megnyugtató válasz. Ezekbe a „résekbe” olykor belép egy-egy olyan személy, aki azt hiszi, egyetlen éjszaka alatt meg fogja oldani a rejtélyeket. A kazánkirály Petőfi-leletére és a barguzini női csontváz esetére mindenki emlékszik még.

Nyáry Krisztián, akinek interjúnyilatkozata szerint volt „irodalomtörténész korszaka”, sőt tanított is irodalomtörténetet a pécsi egyetemen, nyilván tisztában van a szakmaiság alapkövetelményeivel. Most mégis arra vállalkozott, hogy irodalomtörténeti szereplők magánéletének felderíthetetlen, dokumentálatlan mozzanatait a saját fantáziájával töltsse ki. Bármilyen érdekes történeteket gyárt is, szövegei nem egy esetben megtévesztők. A legkirívóbb esetet, a Kölcsey-történetet említeném példaként. Ha ugyanis igaz, amit mond magáról, hogy főként a 19. századot, illetve a felvilágosodás korát tanította, akkor tudnia kell egy-két dolgot erről a korszakról, de azért emlékeztethetjük rá.

A szentimentális próza legnagyobb hatású hazai meghonosítója Kazinczy Ferenc volt. 1789-ben jelent meg tőle egy német Werther-utánezet magyarítása, a Bácsmegyeynek öszveszedett levelei, melyben megalkotja a lovagi férfieszmény ellentétét, az érzékeny férfi új ideálját. Bácsmegyey a barátjának, Marosynak címzett levelekben számol be szerelmi bánatáról, lelkiállapotáról, s Kazinczy itt teremti meg azt az érzékeny nyelvhasználatot, mely valóságos divatot indított el a korszakban. De még mielőtt a regényt olvasta volna, Pálóczi Horváth Ádám például már a következő verset írja Kazinczynak: „Ébredj Lelkem! és hord elő éjszakai álmodat, [...] Most mindjárt – egy Óra alatt meg látod Kazinczidat, Csoportosan ajakára ragghatd csókjaidat.” (Kedves tsalattatás). Hasonló idézeteket százával sorolhatnánk azután Kazinczy ifjú tanítványainak szövegeiből. Maga Kazinczy is számos esetben fogalmaz hasonlóképpen.

Hogy csupán divatról, nyelvhasználatról van szó, egy érdekes példa igazolja. Az 1810-es évektől, amikor a Kazinczyhoz tartozó társaságból többen a görög kultúra felé fordulnak, foglalkoztatja őket az olvasmányokban előforduló férfiszerelem kérdése is. 1811-ben Berzsenyi – naivan – még rá is kérdez Kazinczynál:

„Mi lehet az a platói szerelem? Mi az a Knabenliebe [fiúszerelem]? Plató valami isteni lelkesedésnek 's tökéletesedésnek nevezi. Plutarch politikai intézetnek tartja, 's például adja Pelopidasz seregét, Montagne a' szokásnak tulajdonítja. Igenis! De mi okozhat ily szokást? Montesquieu az Asszonyi nem elzáratásából és a' climából származtatja. De minálunk mind ezen okok nincsenek. Honnét vagyon tehát minálunk?”

Kazinczy eléggé durván hárítja el a kérdést, nem is idézem végig, csak az elejét: „... undorodom csak a gondolatjától is a' paederastiának 's hijába magyarázza azt nékem Montesquieu, 's az Adrianusz Császár 's II. Friedrich példája...”

Nyelv és tény adott esetben tehát élesen elválhat egymástól. Nyáry Krisztiánnak PR-szakemberként és irodalomtörténészként ismernie kell a nyelv erejét, bár az ő esetében a kétféle terület nyelvhasználata ki is zárja egymást: a reklám műfaja a harsányságot követeli meg, az irodalom területe a nyelvi és emberi érzékenységet, árnyalt gondolkodást és fogalmazást. Ha azt mondjuk például valakire, hogy „üzletember”, az feltehetően nem lesz azonos a szó szinonimáival: kereskedő, kalmár, házaló, csencselő, svercer (Délvidéken az illegális és hamis áru terjesztője), netán ócskás. Míg egyik kifejezés dicséretként hangozhat el, más kifejezés, noha ugyanazt jelenti, személyiségsértő is lehet. S ha itt tartunk, felmerül a kérdés: vannak-e a holtaknak személyiségjogai?

Nyáry Krisztiánnak immáron a Wikipédia szócikkeibe is bekeült, Édenhotel-történetekké szlengesített, üzletiesített meséit és Kölcsey-történetét azért tartom különösen károsnak, mert olyan területre viszi át a beszédet, ahol a Himnusz szerzőjét a másság kérdésének ideológiai és bulvárváltozatába vezeti be. Ha valaki kizárólag szakmai szemszögből óhajtja felhívni a figyelmet arra, hogy Nyáry Krisztián elhamarkodottan, a Kölcsey-kritikai kiadás szakembereit megkerülve, tények nélkül, a korszak ismeretének hiányában írta meg a maga verzióját, az óhatatlanul abba a helyzetbe kerül, hogy egy rendkívül érzékeny kérdést érintsen.

Lehetséges, hogy Nyáry Krisztián valóban „csak” szórakoztatni akar, kérdés azonban, kik azok, akiket ez szórakoztat. Mona Lisának sokan rajzoltak szórakozásból bajuszt, de tudtommal senkinek sem jutott eszébe valódi da Vinci-képként áruolni a bajszos Mona Lisát. Ha történetesen valaki mégis megvenné azt az

eredeti kép áráért, az magára vessen.

A könyve iránti nagy érdeklődés mindamellettt jelzés értékű, hatalmas igényt fejez ki az irodalom könnyedebb, népszerűbb tanítására, az ismeretek szórakoztatóbb előadására. Az infotainment műfaja azonban nagyon messze áll Nyáry Krisztián könyvétől. Alapkövetelménye benne van a nevében is: a szó az information (információ) és entertainment (szórakoztatás) összetételéből áll, mindkettő egyformán fontos. És vannak nálunk is minőségi műsorok: a Lyukas óra, vagy a Duna TV által készített irodalmi portrék igen magas színvonalúak. Terjeszteni kellene őket.

*Manapság egyre divatosabb számonkérési mód a társadalmi haszon felől megközelíteni egy-egy foglalkozást. Mikor és hogyan végez hasznos munkát egy kutató bölcész?*

A kutatómunka haszna leginkább újabb kérdéseken keresztül vizsgálható meg: honnan tudjuk, hogy Petőfi összes művei közé mely szövegek tartoznak? Minek köszönhető, hogy ma ismerjük a Toldit, a János vitézt, a Himnuszt, hogy vannak kódexeink, hogy nem enyészett el teljes egészében a régi magyar irodalom? Ami ma természetesnek tűnik: hogy odasétálunk a polchoz, leemeljük Pázmány, Zrínyi, Arany, Jókai, Petőfi, Babits és mások műveit, egyáltalán nem lenne magától értetődő gesztus, ha nem működtek volna generációkon keresztül a kutatók. Az irodalmi alap kutatás egyik fontos célja és terméke: a kritikai (hiteles szövegű, jegyzetelt) kiadás alapjául szolgál a népszerű kiadásoknak, tankönyveknek, szövegértelmezéseknek, és jó esetben a tudománynépszerűsítés is támaszkodik rájuk. A kritikai kiadás közvetít korszakok és kultúrák között, a rá épülő értelmezések pedig magyarázzák, hozzáférhetővé teszik a mai olvasó számára a szövegeket.

## Arany János és gróf Gyulay Lajos nyomában

*Több mint egy évtizede foglalkozol Arany János legkülönbözőbb kiadványokba írt széljegyzeteinek kritikai (tudományos igénnyel megjegyzetelt) kiadásával. Miért tartod fontosnak ezt a munkát? Tudnál példákat mondani, miként árnyalhatja a szerzőről és műveiről kialakult képét ez a kutatás?*



zeumba került Arany Juliska egykori könyvtára. Arany László akkor nem sejtette, hogy ily módon mentette meg atyja könyvtárának töredékét. Amikor 1898-ban ő is elhunyt, özvegyét, Szalay Gizellát a húsz évvel fiatalabb Voinovich Géza vette nőül, így birtokába jutott Arany teljes hagyatékának, ez pedig Budapest bombázásakor a Ménesi úti villájukkal együtt majdnem teljes egészében megsemmisült. Itt lelte halálát Szalay Gizella is.

A nagyszalontai anyagról kezdettől fogva tudta az irodalomtörténet, hogy széljegyzeteket tartalmaz, azonban soha nem készült róla sem katalógus, sem rendszeres szövegkiadás. Az érdekesebbnek vélt bejegyzésekből (verskezdeményekből, fogalmazványokból stb.) publikáltak csupán kisebb töredékeket. Amikor az 1990-es évek közepén újraindult az Arany-kritikai kiadás, Szörényi László és Korompay H. János a széljegyzetek publikálását is tervbe vette, így kaptam meg a feladatot. Hosszú és bonyolult történet, hogyan derült ki egyáltalán, hogy mi mindent tartalmaz az Arany-könyvtár, miért kellett újrafojtózni a teljes állományt, milyen akadályokon, buktatókon át sikerült végre feldolgozható anyag birtokába jutni. Most készült el az első kötet, és még három további kötet várható, feltehetően gyorsabban, mint az első, hiszen már „csak” a feldolgozás van hátra.

Arany sokat jegyzetelt, de ezek nem mindig szöveges bejegyzések, néha csak jelek, jelzések, aláhúzások, margóra írt szavak, emlékeztető jellegű kifejezések. Feltünteti a nyelvhelyességi hibákat, kommentárt fűz a szöveg tartalmához, szövegpárhuzamokat jelöl, nyomdai utasításokat ír be (pl. akadémiai kiadványokban), de olykor vitázik a szerzővel, minősíti az olvasottakat, vagy korábbi olvasmányaira hivatkozik. A Szépirodalmi Figyelő című lapjába írt bírálatokhoz többször is elolvasta a köteteket, rendszerezte, iskolai módon osztályozta a verseket. Bőven vannak azonban olyan bejegyzések, melyek Arany életművére nézve jelentenek újdonságot. Kideríthetővé vált például, honnan származnak a Koszorú című lapjának külföldi cikkei – mintegy 700 átvételt lehetett ily módon beazonosítani –, ezt tartalmazza a széljegyzetek első kötete; érdekes adatok kerültek elő a walesi bárdok közlésének (s így keletkezésének) körülményeiről; az egyik német nyelvű folyóiratból egy ismeretlen verskézirat is kihullott; láthatóvá, jellemezhetővé váltak Arany olvasási szokásai; itt vannak napi feljegyzései, és még nagyon sok más érdekesség. Lényegesen nem befolyásolják e jegyzetek az Aranyról kialakult képünket, de több filológiai pontosítást lehet majd elvégezni az eddig ismeretes életművön.

*Hogyan fog kinézni az Arany-széljegyzetek kiadása? Hiszen érdemes a jegyzeteket a főszöveggel együtt közölni, akkor kapunk teljes képet, hogy mihez készült a kommentár...*

A széljegyzetek kiadásának a 20. században kialakult egy nemzetközi gyakorlata. Lenin margináliáinak kiadása után 1965-ben Blake széljegyzeteit Harold Bloom rendezte sajtó alá, s ennek két újabb kiadása is van már, a legújabb 2008-ból. 1980-ban készült el Coleridge széljegyzeteinek öt kötetes kiadása. 1979-től, a Voltaire Foundation és Natalia Elaguina irányításával zajlik a szentpétervári Voltaire-könyvtár széljegyzeteinek feldolgozása. 2002-ben Messinában volt európai konferencia a széljegyzetokról, s adtak ki belőle két vaskos, többnyelvű kötetet. E kiadványokat magam is tanulmányoztam, és segítségükkel alakítottam ki az Arany-kiadás struktúráját. Teljes közlés az anyag mennyisége miatt nem lehetséges, de akkora szövegrész mindig ott áll a jegyzet mellett, hogy a kettő közötti viszony érthetővé váljon.

*Manapság egyre több gróf kér helyet magának az irodalomtörténetben. Elég csak gróf Bánffy Miklóstra gondolnunk, akinek műveit most jelenteti meg a Helikon Kiadó. Szegeden irányításoddal egy kutatócsoport működött, amely gróf Gyulay Lajos hagyatékát gondozta, és néhány kötetet megjelentetett a naplóból. Miért váltak fontossá a 21. század elején az erdélyi gróf írásai?*

A magyar szellemi életet az is jellemzi, hogy bizonyos eseményeket, áramlatokat, személyeket vagy csoportokat teljes egészében ki tud iktatni az emlékezetből. A 20. században egy olyan réteg kultúráját sikerült nyomtalanul eltüntetni, amely évszázadokra visszamenően a magyar(országi) kultúra alkotója, hordozója, pártfogója volt. A hazai arisztokrácia és középnemesség gazdag szellemi és tárgyi világából, művészeti, iparművészeti értékeiből mára szinte semmi nem maradt fenn – úgy eltűnt (vajon hová?), mintha soha nem is lett volna; a legendáik, történeteik elfelejtődtek, a kastélyaik omladoznak, emlékezetük is alig él, s ami él belőlük, azt jócskán átszínezte a századvég dzsentrí-szemlélete és a marxista osztályellenség-fogalom. Úgy vélem azonban, hogy akárcsak a korábbi századoknak, úgy a 19. század kutatásának, s ezen belül az irodalomtörténetnek is hiányzó paradigmája a nemesség életmódja.





Gyulay Lajos az egyik legrégebbi és legismertebb erdélyi arisztokrata család tagja volt; anyjának ifjú korában Kazinczy udvarolt, náluk volt nevelő Döbrentei Gábor; unokafivére az orientalista akadémikus, Kuun László, unokahúga az író, költő, Wass Ottilia volt, s a család egyik mellékágából származott Wass Albert. A még gyermek Lajos mintegy tíz évesen kezdett naplót vezetni, és csaknem hatvan évig, haláláig írta napi feljegyzéseit. Világviszonylatban is páratlan dokumentáció, mely épségben fennmaradt, és hatalmas mennyiségű adatot tartalmaz éppen az erdélyi és magyarországi arisztokrácia mindennapjaira vonatkozóan. Az irodalomtörténet és a történettudomány régóta tud a naplóról, azonban mivel Gyulay Lajos a politikától is visszavonultan élt, csak a kortörténeti események szemszögéből érdekesebb részek, például az 1848-as naplói kerültek a nyilvánosság elé. De nem kevésbé érdekesek külföldi utazásai, napi életének tárgyi és társasági körülményei, olvasmányai, melyekről részletesen beszámol. Külön játéka volt a naplóköteteit egységes nagy szerkezetbe olvasztani, ennek köszönhetően olyan az egész, mintha egy monumentális irodalmi alkotáson dolgozott volna egész életében.

A tanszékünk (a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Klasszikus Magyar Irodalom Tanszéke – a szerk.) abban a szerencsés helyzetben volt néhány éve, hogy egy munkacsoport alakulhatott, és OTKA-támogatással megkezdhette a naplók kiadását. A körülmények változása miatt a munka most szünetel, de remélem, újjászervezett csoporttal egyszer folytatódni fog.

*Aktívan követed a kortárs irodalmi életet is. Annak idején a Kazinczy Ferenc korabeli kanonizációs folyamatokról írtál. Ma ki és mi befolyásolja egy szöveg kanonizációját?*

Akit a kánon természetrajza érdekel, annak valóban Kazinczyt kell tanulmányoznia. Olyan gazdag eszköztárral rendelkezett irodalmi ízlésének érvényesítésére, hogy felsorolni is hosszadalmas lenne. Hosszú viták során ő honosította meg nálunk az irodalmi kritikát, kísérletezett a gúnyepigrammák hatásával (Tövises és virágok), kiterjedt levelezésben a személyes meggyőzés technikáit alkalmazta, viták sorozatában „forgatta” a nevét, uralta az irodalmi beszédnek és nyilvánosságnak szinte valamennyi területét, fiatalokból szervezett maga köré iskolát, az ország legnagyobbjainak nevét emlegette a maga törekvései mellett, befolyásolta, irányította, sőt írta a külföldi lapok



ilyen tárgyú cikkeit, gyakran utazott, hogy személyesen találkozzon a híveivel és ellenfeleivel, az ellene szegülőket, például Döbrentei Gábert pedig úgy megbélyegezte, hogy kétszáz év sem volt elegendő a tisztára mosásához. A korszak irodalmát még mindig nagyrészt az ő szemével ítéljük meg. Zseni volt e téren, hozzá képest minden későbbi korszak és törekvés halványnak, szegényesnek, átlátszónak tűnik.

A Kazinczyn nevelődött kései irodalomtörténész számára a mai magyar irodalomban nem maradnak rejtve a kánonképző igyekezetek, de azok gyenge pontjait is jól érzékeli. Nem lehet például a reprezentációt és a kánont összetéveszteni. Egy-egy intézmény, melybe a művészet és kultúra minden területéről beültetnek egy-egy példányt, mint Noé bárkájába, soha nem fog kánont létrehozni. Nem lesz kánon abból sem, ha nagy hagyományú, tekintélyes irodalmi orgánumok leplezetlenül politikai és ideológiai mezőkre tévednek, politikai vezércikkeket iktatnak az első oldalukra, mert emiatt az irodalomkritikai tevékenységük elveszíti a hitelét. Az ideológiai válogatás eltünteti a különbséget a jó szerző és dilettáns között is. Nem fog működni az sem, ha olvashatatlan művekkel rendelkező szerzőket, neveket óhajt valaki élvonalba emelni.

Biztató jelnek tűnik ellenben, hogy gyengülni látszik a magyar irodalom és kultúra egyközpontúsága. A határon túli központokban kifejezetten izgalmas események zajlanak, és a digitális lehetőségek is nagy mértékben hozzájárulnak a földrajzi helyszín másodlagossá válásához. Hosszú idő után, úgy látom, formálódik egyfajta olvasói igény és rangsor is. Kánonképző erővé és tényezővé azonban feltehetően csak az tud válni, aki egyszer majd újra az irodalomra magára figyel. Aki ráveszi majd a napilapokat a rendszeres irodalmi ismertetőkre. Aki bevezeti a könnyed, mégis nagyon komoly irodalmi beszélgetéseket a tévéadásokban. Micsoda izgalmat tudott kelteni például Németországban a Marcel Reich-Ranicki nevéhez kötődő Literarisches Quartett! Vágyalomnak tűnik, de növekszik az új, talán egy Nyugat erejével rendelkező nemzedék, amely nem a Rémkoppantók (Stephen King) nemzedéke, amely nem örökölte a mi ideológiai fertőzöttségünket. Ha jól körülnézünk, talán már itt vannak közöttünk, talán éppen valamelyik irodalmi szerkesztőség ajtaján kopogtatnak.